

УДК 477.4:338.43.02"1932–1933"

**ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 рр.
І ПРОБЛЕМА ЙОГО “КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ”
(на матеріалах опублікованих спогадів)**

Юрій ПРИСЯЖНЮК (Черкаси)

Спираючись на матеріали мемуарів безпосередньо причетних до штучного голоду (геноциду) в Україні посадовців, автор докладно характеризує підготовку виконавців нечуваного за масштабами жертв комуністичного експерименту на селі. Приходить до висновку, що на початку 1930-х рр. сталініщина постала тим ступенем “крайньої революційності”, яка не знала жодних обмежень, реально претендувала на тотальність перемін, охоплюючи світогляд, психологію, ментальність.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, Україна, село, колгоспники, тоталітарний комуністичний режим, атеїзм.

Опираясь на материалы мемуаров непосредственно причастных к искусственному голоду (геноциду) в Украине должностных лиц, автор подробно характеризует подготовку исполнителей неслыханного по масштабам жертв коммунистического эксперимента на селе. Приходит к выводу, что в начале 1930-х гг. сталинщина возникла той степенью “крайней революционности”, которая не знала никаких ограничений, реально претендовала на тотальность изменений, охватывая мировоззрение, психологию, ментальность.

Ключевые слова: Голодомор, геноцид, Украина, село, колхозники, тоталитарный коммунистический режим, атеизм.

The author bases his conclusions on the memoirs of those involved in the deliberate hunger-extermination (genocide) in Ukraine, describing the preparations of those who carried out the communist experiment in the villages, which led to innumerable deaths. The author argues that at the beginning of the 1930s Stalin's regime reflected “extreme revolutionism”, a mode of thinking that claimed to be all-encompassing and sought to bring about radical changes in the world-view, psychology and mentality of the entire society.

Keywords: Holodomor (deliberate government policy of mass starvation), genocide, Ukraine, village, kolkhoz farmers, totalitarian communist regime, atheism.

Для з'ясування “історичної правди” науковцям потрібні дискусії. Хоча українські історики початку ХХІ ст. ще не навчилися їх належно проводити, бо й нині їхня полеміка часто нагадує колишні компартійні збори. У тому “надто скандальному” різновиді, коли учасники зібрань зовсім не є світоглядними одностайними. Але чи означає це потребу залучати й вислуховувати весь спектр поглядів? Вочевидь – ні. Для порівняння, чи виправдано, скажімо, обговорювати такі проблеми, як ушанування пам'яті жертв Голодомору на телевізійних шоу виду Шустер-лайф, тобто тоді й там, коли й де присутні ті, хто були жертвами геноциду 1932 – 1933 рр. (чи їхні представники), і ті, хто організовував це масштабне людиноббивство (чи їхні послідовники). Погодьмося, уявити щось подібне, коли мова заходить про пошанування втрат єврейського Голокосту років Другої світової війни, не випадає. Тож дискусії повинні тривати, але передусім на ґрунті морального очищення.

Пострадянські історики вперто не бажають визнавати злочинність задумів і дій організаторів та виконавців Голодомору/геноциду 1932 – 1933 рр., донині вдаються до неприродних для науки спрощень. Вони трактують трагедію світового масштабу в контексті ідеологічних біполярних суджень “так” чи “ні”, “добре” або “погано”. Усе решту ігнорують, а там, де треба викривати (для них звична процедура, коли мова заходить про ворогів комунізму чи Кремля), мовчать, або найчастіше цинічно кидають репліку: “Про це годі, бо це... політика”.

Джерельною базою розвідки є нещодавно опубліковані спогади Дмитра Гойченка й Лева Копелева. Д. Гойченко (1903 – 1993) – українець, селянин за походженням, здобув добру освіту й на початку 1930-х рр. поповнив ряди партійно-радянської номенклатури. Брав участь у конфіскації хлібних запасів на селі, згодом став жертвою сталінських репресій, пройшов пекло катувань, але вижив і в повоєнні роки написав мемуари, що містять унікальну інформацію про справжнє становище в роки Голодомору. У його сповіді є такі слова: “Переродившись и приняв большевицкое учение, я стал открыто исповедовать зло, подавляя иногда звучавший голос совести” [1, с. 5]. Л. Копелев (1912 – 1997) – єврей, учений-германіст, письменник, правозахисник. Народився в Києві, знав українську літературу, воював, 1945 р. намагався захищати німецьке населення від радянських мародерів, за що був ув'язнений на 10 років. До війни брав участь у “розкуркулєнні”..., в Україні, на початку 1933 р. Згодом кається: “Моя судьба... в действительности была и

справедливою, и счастливой. Справедливая потому, что я действительно заслуживал кары, – ведь я много лет не только послушно, но и ревностно участвовал в преступлениях, грабил крестьян, раболепно славил Сталина, сознательно лгал, обманывал во имя исторической необходимости, учил верить лжи и поклоняться злодеям. А счастьем было то, что годы заключения избавили меня от неизбежного участия в новых злодеяниях и обманах” [2, с. 2].

У першому випадку спогади опубліковано посмертно в Росії та пізніше – в Україні, у другому – прижиттєво, спочатку в США.

Мета розвідки – з’ясувати механізм формування комуністичних кадрів (партійних і безпартійних активістів), які на завершальному етапі хлібозаготівлі виявилися готовими позбавляти українських селян, які голодували, усього їстівного, задля цього вдавалися до найжорстокіших та найбрутальніших методів.

Формулюючи предмет свого дослідження, автор усвідомлює, що має справу з феноменом “пізно згадуваного” Голодомору. Бо історична наука, як і народна пам’ять, також виявилася замороженою комуністичним режимом. Постголодоморні та на свій лад таки добре мотивовані керівні кадри чимало попрацювали над тим, аби люди не згадували, не передавали своїм нащадкам саму фактологію голодної смерті, не кажучи вже про замовчування прямої причетності до них їхніх попередників-однопартійців. Не доречно поділяти думку про те, що покоління початку ХХІ ст. уже має цілком реанімувати ту народну (історичну) пам’ять. Вона явно куца й деформована. Набагато ліпше збереглася на підсвідомому рівні, у тому паралельному світі людського буття, який прийнято називати латентним, дещо ширше – ментальним.

Ушанування пам’яті жертв Голодомору – це не лише встановлення історичної справедливості щодо невинно заморених мільйонів людей, бо йдеться як про минуле, так і майбутнє. Кілька років назад, точніше 2006 р., один із директорів середніх шкіл Черкаської області говорив так: “Я не проти відзначення цих пам’ятних, поминальних днів, але мені здається, що це вже занадто...”. Коментувати це зізнання керівника українського навчального закладу, який явно не самотній у своїх поглядах, важко, бо воно не витримує жодної критики. Вочевидь моріння голодом руйнувало і Віру, і Державу, і Націю, і приватну власність, і Людяність.

Масштаби жертв Голодомору – одне з питань, що лишається дискусійним дотепер. Згідно з більш-менш точними даними, до весни 1932 р. в Україні померло близько 150 тис. сільських людей. Протягом осені 1932 – літа 1933 рр. – 3 – 3,5 млн. І це без Поволжя і Північного Кавказу, де також компактно мешкали й помирали українці. Точно встановити загальну кількість утрат майже неможливо.

У будь-якому разі нищили переважно українців. Такими виявився результат сталінської політики на селі. На біологічному рівні з людей витравлювали козацьку вольність, а заодно своєрідну елітність, шляхетність та національну гідність. Представники інших етносів теж несли втрати, але, по-перше, незрівнянно менші числом, і тільки, так би мовити, індивідуально. Власне тому інші народи виявилися недостатньо мотивованими вшановувати пам’ять жертв сталінської політики на національному рівні. Тож усілякі уточнення тут, мовляв, ніякого геноциду не було, бо гинули не тільки українці, зовсім недоречні.

Джерелом Голодомору був більшовизм. Існує досить літератури, яка репрезентує цей феномен євразійського комуністичного тоталітаризму. Пригадаймо хоча б визначення відомого філософа М. Бердяєва: “Большевизм гораздо более традиционен, чем это принято думать, он согласен со своеобразием русского исторического процесса. Произошла русификация и ориентализация марксизма... И это оказалось согласным с русскими традициями и инстинктами народа... Коммунистическая революция в России совершалась во имя тоталитарного марксизма...” [3, с. 88 – 89].

Механізмами здійснення Голодомору виправдано вважати: 1) примусові державні заготівлі хліба, аж до подвірних обшуків і натуральних штрафів; 2) байдужість до людей, їхньої долі, страждань, життя по всій владній вертикалі. Аби досягти бажаного, режиму потрібно було подолати принцип “Жорстокість рішень російської влади компенсується їхнім невиконанням” (чи недовиконанням). І його було подолано. У спогадах Л. Копелева є такі слова: “Я був переконаний у своїй ідейній перевазі над селянами і соромився простих почуттів співчуття, коли ми їх грабували” [2, с. 7]. Цей злочинний і zarazом трагічний урок історії ще не вповні осмислений.

Отож, докладніше про кадрове забезпечення політики геноциду в 1932 – 1933 рр. У цьому разі “кадри” виправдано буде прирівнювати до звичнішого для пересічних людей поняття “начальство”. Передусім партійного. Матеріально воно утримувалося за рахунок закритих (недоступних для народу) розподільників. Тими розподільниками користувалися і працівники ДПУ, і командно-політичний склад РСЧА. Зрештою, уся номенклатура, а почасти також соціальна база режиму, “гегемон” – робітники. Щоправда, останні отримували з Церобкоопів лише хліб. Решту населення – взагалі нічого [1, с. 204 – 206].

Почнемо з особливо уповноважених, яких ЦК ВКП(б) направляв для роботи з місцевим активом. Їхня буденна робота – то постійні докори підлеглим чиновникам, залякування, погрози, “оргвисновки”, аж до репресій включно. Зазвичай особливо уповноважений розпочинав “діалог” із таких звинувачень: “Не хочете, як треба розвернути хлібозаготівлі, місто не отримає хліба... Будете відповідати перед робітниками, чому вони отримують зменшений пайок...”.

Основний кадровий прошарок для “вибивання хліба” – уповноважені з хлібозаготівель на місцях. Нерідко ними були робітники-комуністи, котрі працювали на ідейно-емоційному піднесенні. Бувало, чванилися поміж собою тим, як уміло нищпорили селами, уже пустими хлівами, перещупували та переривали городи в пошуках хлібних ям, розбивали печі й руйнували стіни хат, забирали все, аж до посліду та хліба, що випікався в печі. Додамо, що така поведінка й мораль були тоді правилом, а не винятком.

Населення дуже бідувало. Для порівняння, у роки гітлерівської окупації ув’язнені люди отримуватимуть до 200 г хліба (зрозуміло, неякісного), у блокадному Ленінграді норми зменшуватимуть до 125 г, а в Україні, у роки Голодомору, деякі категорії службовців отримували по 100 г. Кустарі-одиначки й сім’ї службовців взагалі не мали постачання [1, с. 208], як і, добре знаємо, мільйони селянства, яке вмирало.

Аби запровадити такі геноцидні кроки, компартійці проводили безконечні секретні засідання. Ексцеси (конфлікти, незгоди) у вищих ешелонах бюрократії виникали порівняно рідко. Набагато частіше вони траплялися на зібраннях первинних заводських осередків, але там їх також швидко вгамовували. Одного разу робітник, навівіши аргументи на захист жертв Голодомору, кинув у бік президії свій партійний квиток і покинув зібрання. Він вийшов у коридор, але там його схопили послані вслід комуністи. Чоловіку “закрило рота хустинкою і поволокли до арештантської”.

Після численних зібрань партійного активу, як і “свідомих” безпартійних, інженерно-технічних працівників, комсомольців, влада наважувалася оголошувати про зменшення хлібного пайка робітникам. На зібранні, де оприлюднювали таку інформацію, активісти та агенти ДПУ мали розташуватися між людьми й “бути готовими негайно реагувати на викрики невдоволених, а якщо треба, то й затримувати їх” [1, с. 209].

Доля цих затриманих була незавидною: їх масово доправляли в тюрми, де внаслідок систематичних катувань та голоду рідко кому вдавалося вижити. Так було чи не скрізь, зокрема й в Одесі. Ночами, пригадували згодом очевидці, містом тягнулися цілі валки автокарів та повозок із трупами. Вози були так “перевантажені, що руки й ноги мертвих звисали і теліпалися за їхніми бортами” [1, с. 211]. На вулицях дедалі частіше траплялися трупи померлих від голоду селян, які приходили з навколишніх сіл у пошуках хоча б якоїсь поживи. А “партійний актив продовжував харчуватися першокласними продуктами й ласощами” [1, с. 211].

У перші голодоморні місяці швидко вироблялася нова суспільна мораль – виживати будь-якою ціною. Нею почали керуватися не тільки жертви реквізицій, а й більшість номенклатури, наляканої репресіями. Страх, як відомо, досить дієвий механізм, коли треба добитися згоди людей. Аби вижити самим, активісти відносно легко погоджувалися на крайню жорстокість. Зокрема, восени 1932 – зимою 1933 рр. вони практикували в селах виганяти людей уночі на мороз, нерідко роздягнених, разом із дітьми. Також селян днями тримали в промерзлих погребях. Під час обшуків найчастіше в них відбирали все, аби цілковитим голодуванням “змусити віддати рештки прихованого збіжжя” [1, с. 214].

Посланці Сталіна несамовито шамоталися Україною. А місцеві активісти з переляком чекали появи цих непроханих візитерів. Знали напевне, що такий керівник, як Л. Каганович, їздить тільки для страшних погромів. Із посланцем кремлівського вождя, як завжди, прибувало кілька працівників, котрі вже встигли належно зарекомендувати себе на попередніх посадах. Їх відразу призначали на місце колишніх, яких уважали “більше

м'якотілими". Одного разу Каганович так розпікав одеський комуністичний актив, що деякі "зі старих партійців, які знаходилися в залі, втратили свідомість" [1, с. 215].

Унаслідок візитів начальства відбувалася безпощадна чистка комуністів, але ще з більшою злобою та жорстокістю велася розправа над селянством руками тих партійців-атеїстів, котрим удавалося вціліти.

Навесні 1933 р. в селах УСРР залишилося зовсім мало людей, які не голодували. Зазвичай, "такими були тільки керівники сіл, колгоспів і комуністи" [1, с. 215]. Масштаби недоїдання виявилися настільки значними, що ситуація ставала загрозливою для самого режиму. Потрібна була чергова жертва, щоб її звинуватити в усіх бідуваннях і стражданнях селян, які масово вимирали. Сталін визначив її однозначно – "вороги народу", які нібито після розкуркулення розбрелися країною й повсюдно чинять шкоду. Розпочалася "більшовизація колгоспів". При МТС та радгоспах терміново створювали політичні відділи. Кадри до них направляли звідусіль, навіть із армії. Селу, яке конали, готували останній удар. Ті партійці, у яких залишалися рештки людської совісті, намагалися уникнути мобілізації в політвідділи.

Усі комуністи, чиї кандидатури були відібрані комісією, їхали в ЦК. Там їх затверджували в повноваженнях, одягали, давали значні на той час кошти, талони для закупівлі дефіцитних товарів, насамперед продовольства, і відправляли за призначенням. Найздібніших (інтелект партійці цінували) та найжорстокіших відряджали "до України і на Кубань" [1, с. 217]. Першопричиною перевтілення більшості номенклатури в "безжальних" комуністів були ті матеріальні та правові вигоди, які давала належність до правлячої на азійський диктаторський манер партії. Вихід із "сталінської гвардії", відмова від партквитка фактично означали вирок. Тому зазвичай членів політвідділів не зупиняла навіть та обставина, що десь у якомусь селі від голоду помирали їхні батьки чи близька рідня.

Завданням політвідділів була "рішуча боротьба з розкраданням колгоспного майна..., з явищами саботажу заходів партії та уряду в галузі хлібопоставок і м'ясопоставок у колгоспах..." [2, с. 287]. Власне сама назва "політвідділ" нагадувала про війну, як, до речі, і факт носіння зброї. Нове воєнізоване партійно-поліційне відомство, будучи незалежним від місцевої влади, створювало пряму "лінію передачі" адміністративної енергії сталінського центру. Отже, "колгоспи опинялися в подвійному підпорядкуванні: райкоми та райвиконками зберігали повноту влади" [2, с. 288].

Важливо окремо наголосити на ситуації, що мала місце на кордоні України з Росією, де патрулі ДПУ в усіх перевіряли документи й дозволяли їхати далі лише тим, хто мав російську прописку. "Мешканців України вертали назад...", у пекло [1, с. 217]. Вочевидь це є свідченням акції геноциду навіть за чинною, юридично не надто досконалою методикою встановлення факту цілеспрямованого й тотального "винищення окремих груп населення" [4, с. 152].

Усе, що відбувалося в країні, передусім у селі від голоду, що конало, формувало відповідний тип керівника, байдужого, цинічного, жорстокого. Для комуністів найбільшою небезпекою було випасти з рядів номенклатури. Усе решту забезпечувала й гарантувала система. Для її повнішої характеристики доречно згадати мораль дружин високих партійних працівників. Описуючи своє перебування в Києві під час Голодомору, Д. Гойченко наголошував на таких рисах: "Безмежно жадні, заздрісні та ненаситні..., жорстокі і нелюдські" [1, с. 222]. Ці жінки годинами проводили час у магазинах, аби не проминути появу якоїсь модної новинки, а повернувшись додому, зі сміхом могли пригадувати й розповідати про те, як на вулиці якийсь голодний корчився в передсмертній агонії і "як смішно він витягнувся, коли помирав" [1, с. 222].

Заради об'єктивності треба додати: серед номенклатури, якій випало здійснювати політику геноциду, траплялися особи, і напевне їх було немало, котрі раділи нагоді поговорити з кимось із цілковитою відвертістю. Однак, через відомі ризики такі розмови траплялися вкрай рідко.

У нашому розпорядженні протоколи міжрайонних (кущових) нарад, які проводили в Умані, Шполі, Черкасах, Білій Церкві та інших містах України весною 1933-го року. Головне питання, яким тоді переймалася влада, – посівна кампанія. Доповідали секретарі райкомів та начальники політвідділів. Вони писати передусім те, що від них чекали наверху. Про "більшовицькі темпи" сівиби, відсутність посівного фонду, лінивість колгоспників, а найперше – про куркульський саботаж та "класових ворогів",

“контрреволюціонерів”, які проникли на посади голів колгоспів, рахівників, комірників, трактористів, конюхів. Просили допомогти з насінням, технікою та паливом і... ні слова про страшне лихо, масове вимирання, нагальну потребу рятувати тих, хто вижив після зими. У жодному протоколі про це! Тобто для комуністичного сумління початку 1930-х рр. смерть людей від голоду фактично стала моральною нормою.

Але престиж режиму від того не мав постраждати. На доповідні з місць про випадки канібалізму реакція влади була інакшою. Осіб-канібалів, де їх вдавалося виявити, “негайно ізолювали органи ДПУ” [1, с. 224].

А ще роки сталінського Голодомору – це розквіт діяльності інформаторів, і професійних, і аматорів, так би мовити, “людей з народу”. Сексотів (секретні співробітники) становили ту армію помічників, без якої масштабні акції сталінців навряд чи були б такими “результативними”. Донощики вербувалися на всіх рівнях ієрархічної чиновницької драбини, нерідко добровільно. Вочевидь тому, що люди не відразу усвідомлювали масштаби горя, а частенько спрацьовувала й традиційна селянська практика “так краще, а там якось буде”. Переосмислювати свої помилки було ніколи, а нерідко й нікому, бо вмирили і жертви доносів, і самі донощики. Щоправда, сексотів “із народу” режим намагався на свій лад підтримувати продовольством, радше на “паритетних началах”. Як це було? Один “особист” розповідав: “Люди помирають з голоду й готові за шматок хліба рідного батька продати. Можете собі уявити, як вони стараються що-небудь підслухати або підглядіти і як поспішають до мене (донести) в надії отримати винагороду... хліба!” [1, с. 238].

Співпраця з владою аж ніяк не гарантувала того, що людина виживе. Штатні співробітники ДПУ гордились, як вони вміло організовували роботу “з кадрами”: “Деяким агентам дасеш завдання вести антирадянські розмови, викликаючи на відвертість других людей... Інколи, завдячуючи толковому агентові, отримуєш дуже добрі результати. Трапляється, що й самого агента за ці його провокаційні розмови прибираєш, відправляючи у заслання, позаяк він себе скомпрометував... перед людьми” [1, с. 239].

За великим рахунком, із керівників усіх державних структур було знято моральну відповідальність за життя людей. Один із заступників начальника політвідділу МТС із партійно-масової роботи, озброєний наганом, відомий в окрузі як: “негідник і п’яниця”, так ігнорував спроби допомогти юнакові який помирає на вулиці: “Навіщо возитися з ним, усіх не врятуєте..., через півгодини все рівно помре” [1, с. 229]. Говорив це спокійно, без будь-якої страху, що колись доведеться відповідати.

Згідно з доповідними від місцевих комуністів, із переходом колгоспників на “підніжний корм” (зелень нового врожаю 1933 р.) смертність почала зменшуватися [1, с. 227]. Хоча це неправда, бо об’єктивна статистика засвідчує зворотнє. Найголовніше ж у тому, що в кожному конкретному випадку виміряти людське горе неможливо нічим. Ось епізод, який просто жахає, навіть через 80 років. Коли комуністичні активісти вибили двері в одну з хат села, що вмирало, то побачили на підлозі сильно розпухлий труп чоловіка, а біля нього двох неживих дітей. Обличчя чоловіка було обгризене до невпізнання. Нещасні його діти, хлопчики 6-ти і 3-х років, гризли мертвого батька, доки самі не померли [1, с. 231 – 232].

Проте будівників “світлого майбутнього” не зупиняли навіть випадки сімейного канібалізму [5, с. 107]. Вони були зайняті іншими, як уважали, важливішими державними справами. При цьому цинізм багатьох активістів із партквитками в кишенях не знав меж. Зазвичай для уповноваженого важливо було знайти те місце, на якому “ламався” селянин. Один голова районного виконавчого комітету говорив наступне: “Ось так намацаєш його слабинку – і він твій. Удаси, начебто його вмовляння зворушує тебе, і нібито починаєш обмірковувати, як із ним учинити. Інший у цей час стоїть перед тобою на колінах, а то й ноги цілує, сподіваючись ублагати”, наївний, що йому це вдасться [1, с. 238].

Отже, більшовизм (російський комунізм) не зовсім виправдано розгляди й оцінювати з позиції суто ідеологічної, тобто як реалізацію однієї з можливих політичних доктрин, своєрідну альтернативу лібералізму, націоналізму, консерватизму чи ті ж таки соціал-демократії. Радикалізм цього режиму охоплював і, коли наставав час, руйнував усе. В українському селі початку 1930-х рр. сталінщина постала тим ступенем “крайньої революційності”, яка не знала жодних обмежень, реально претендувала на тотальність перемін, потенційно охоплюючи світогляд, психологію, ментальність. Ключовим у цій моделі суспільного перевтілення був атеїзм – заперечення Бога (до чого не додумався

навіть Гітлер), що фактично означало обожнення партійних вождів. Небачене звеличення Леніна та Сталіна стало зворотнім боком нечуваного в історії нищення людей. Своєрідний більшовицький расизм виявлявся в тому, що селян морили голодом лише за те, що вони не сприймали (або робили це з незначним запізненням) його нечуваних для традиційного укладу експериментів. Проте один вождь не міг творити таке масштабне людиноббивство. Він був лише вершиною піраміди партійної номенклатури, яка пройшла досить швидко еволюцію від романтиків до безжальних, цинічних виконавців людиноненависницьких заходів на селі. Тоталітарність, а відтак й особливу шкідливість більшовизму (комунізму) виправдано вбачати ще й у тому, що його “кадри” самі планували, здійснювали, підсумовували, оцінювали ту сторінку української історії, яку ми тепер звемо Голодомором/геноцидом. А також небезуспішно для свого самозбереження тривалий час давали йому наукову (точніше квазінаукову) інтерпретацію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гойченко Д. Красный апокалипсис : сквозь раскулачивание и голодомор. Мемуары свидетеля / Дмитрий Гойченко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 400 с.
2. Копелев Л. И сотворил себе кумира / Лев Копелев. – Х. : Права людини, 2010. – С. 2.
3. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Николай Александрович Бердяев. – М. : Наука, 1990. – С. 88–89.
4. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1977. – 776 с.
5. Страдники на своїй землі. Спогади Ліді Присяжнюк різних років / інтерв'юєр, упор., авт. аналіт. ст. Ю. Присяжнюк. – Черкаси : Вертикаль, 2013. – 276 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Присяжнюк Юрій Петрович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.

Наукові інтереси: українське селянство модерної епохи, українська та зарубіжна історіографія селянознавчих студій, інтелектуальна історія, проблеми історичної пам'яті, усної та дидактичної історії.

УДК 94:32(477.75) «16/17».

ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ГІРЕЇВ У КРИМСЬКОМУ ХАНСТВІ В XVII – XVIII ст.

Олексій САВЧЕНКО (Київ)

У статті розглядаються проблеми конфесійної політики Гіреїв та особливості проживання “невірних” у Кримському ханстві в XVII – XVIII ст. Звертається увага на характер міжрелігійних та міжетнічних взаємин мусульманської правлячої верхівки з підданими християнами, а також роль служителів церкви в державній системі на півострові.

Ключові слова: єпархія, міллет, тьоре, конфесія, джизья, зиммі.

В статье рассматриваются проблемы конфессиональной политики Гиреев и особенности проживания “неверных” в Крымском ханстве в XVII – XVIII вв. Обращается внимание на характер межрелигиозных и межэтнических отношений правящей верхушки с подданными христианами, а также, роль служителей церкви в государственной системе на полуострове.

Ключевые слова: епархия, миллет, тѐре, конфессия, джизья, зимми.

The article deals with the problem of religious policy Gireys and features accommodation infidels in the Crimean Khanate in the XVII – XVIII centuries. Draws attention to the nature of inter-religious and inter-ethnic relations ruling elite with Christian subjects, as well as the role of priests in the state system on the peninsula.

Keywords: eparchy, millet, tyore, confeccion, djizya, zimmi.

Питання про співіснування різних культур на сьогодні є дуже актуальним. Серед них, мабуть, найгостріше стоять проблеми християнсько-мусульманських взаємини, які протягом багатьох століть (і навіть тепер) були одним з ключових факторів становлення європейської ментальності. Сусідство цих цивілізацій сформувало велику контактну зону від Піреней до Кавказу, частиною якої довгий час були й сучасні українські землі. У цьому контексті конфесійна політика Гіреїв заслуговує на особливу увагу, бо довгий час їхні стосунки з християнськими підданими висвітлювались у літературі переважно однобоко й лише з позиції взаємного антагонізму. Кримські хани, у свою чергу, утримували владу в поліконфесійній і поліетнічній державі багато століть, а тому дослідження механізмів